

ELVEK — KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Vétek és felelősség

Mindnyájunkban két ember él. Az egyik cselekszik, a másik gondolkozik. S ez a két ember nagyon rossz viszonyban lehet egymással, mert együtt szinte sose mutatkoznak. A tett halála az okoskodás; a gondolatok viszont elnémulnak a tettek csatazajában.

S ami az egyes ember életére áll, az fokozottan, öregbetűs írással érvényes az állam, a közösség sorsára. A történelemnek vannak szakaszai, amelyekben a cselekvő ember viharai szántanak keresztül-kasul a világon; és vannak szakaszai, amelyekben a világ kerekei mozdulatlanok látszanak, de a mélyben láthatatlanul és csöndben fejlődik, alakul a szellem, amely minden vihart túl fog élni.

A külső és a belső fejlődés örök váltakozása ez. S ezek nem értik meg egymást, ahogy a lélek sosem érti meg egészen a testet, s a test sem a lelket. Egymást csak saját szemüvegükön keresztül látják, ami lényegileg annyit jelent, hogy nem is egymást, hanem mindig önmagukat látják, különböző viszonylatokban. Ezért alanyi minden képzet, kétes értékű minden ítélet, amit a nutról alkotunk. Illúzió az, hogy a múltba vissza tudunk menni, hiszen érzékszerveink csak a jelen számára vannak; emlékeink a múltból, vágyaink a jövőről beszélnek ugyan, de jelen időben, s a legnagyobb mértékben kiszolgáltatva a jelen kor tévedéseinek és sóvárgásainak.

És mégis, a különböző korszakok olyan meggyőződéssel ítélkeznek egymás hibái és erényei felett, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna. A tettek kora büszke fölényvel tör pálcát a gondolatok elmúlt korának eseményszegénysége, külső üressége fölé. S ha fordul a kocka, és a harci zajt ismét felváltja a gondolkodás korszakának nagy csendje, az új kor legelső problémája a letűnt korszak szellem sekélyességének megállapítása, a tett lelkiismeretlen, felelőtlen embereinek elítélése lesz.

A jelen pillanat a tettek korának fokozatos átfordulása a gondolatok időszakába. Ennek biztos jelei vannak. Tegnap még hangos volt az utca a tettek embereinek bámulatától. Ma már inkább a bámulókat bámulják. S mint ilyenkor rendszerint történni szokott: az eredmények kultuszát lassankint felváltja a felelősség problémája.

Mint egy hasonló sorsfordulónál: a mult világháború végén, ma is egyre többet hallunk a háborús vétkességről és a háborús felelősségről.

Természetes, hogy ezekben a kérdésekben nem foglalhatunk állást, mielőtt a vétkesség és a felelősség problémáját közelebbről meg nem vizsgáltuk. Ezt tűzte ki céljául a filozófia világhírű berlini professzorának, *Nicolai Hartmann*nak az Országház delegációjában „Schuld und Verantwortung” címen tartott előadása.

Hartmann az emberi természet csodálatos kettősségéből, a sorsszerűség és a szabadság örök, feloldhatatlan ellentétéből indult ki. Ez az ellentét a felelősség reális háttere.

Az élet örökös folyásában nincs megállás. És nincs visszaút. A cselekvés, a tett az élet lényegéhez tartozik. S ami egyszer megtétetett, azt meg nem tetté a vér és könnyek óceánja sem teheti. Aki ezt megtehetné, az a görögök szerint az isteneknél is hatalmasabb volna. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy minden tett örök és visszavonhatatlan. És ez alól nincsen kibúvó földi ember számára. A tett jelenéből nincs út a tett előtti multba, csak a jövőbe, a jelen tetteinkből kisarjadó új tettek világába. S nagyon téved, aki azt hiszi, hogy ettől a sorstól megmenekülhet. „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.” A passzivitás sem mentesít. A tettek elmulasztása akkor, amikor itt lett volna az idejük: maga is tett, amiért épp úgy felelősek vagyunk, mint egyéb tetteinkért. Akár akarunk, akár nem: mennünk kell a Végzet útjain. Ez a világ tehát nem a szabadság hanem a muszály világa.

De ez csak egyik oldala az éremnek. A tettek, ha elmulasztásuk is tett: szükségszerűek. De válogathatunk közöttük. A történelem konkrét problémája elé állítva: felelős vagyok azért is, ha cselekszem, azért is, ha nem. De ki mondja meg, hogy a két, vagy több lehetőség közül melyiket kell választanom? Az állatoknak megvan az ösztönük: arra hallgatnak. A teremtés koronája, az ember ezt nem tartja elégnek. Neki van egy végtelenül finomabbnak vélt eszköze, a tiszta ész. Ettől várja a feleletet. Ámde ez a döntő percben rendszerint cserbenhagy. Nagyon szép volt az a kantai elgondolás, hogy valahol a tudatunk mélyén van egy feltétlen parancs, egy kategorikus imperatívusz. Ha ezt megtaláltuk, minden problémánkra feleletet kapunk. A valóság, sajnós, vagy hála Istennek, nem ilyen egyszerű. Ha nagyon kutatunk lelkiismeretünk mélyében, valóban találunk ilyen imperatívuszt. Csakhogy nem egyet, nem is kettőt, hanem szinte beláthatatlan számút. S ezek nagyrésze egymással a legélesebb ellentétben áll. Feltétlen parancsnak érezzük, hogy igazságosak legyünk; de azt is, hogy felebarátunkat szeressük. S ennek a két érték mérőnek bizony nagyon sokszor nem felelhetünk meg egyszerre. Feltétlen parancsnak érezhetjük azt, hogy igazat mondjunk; de esetleg azt is, hogy valamit felebarátunk előtt kíméletből elhallgassunk. Ki dönthet ez ellentétes parancsok felett? Mi mérheti annak az értékét, ami fogalmánál fogva legfelső érték mérő?

A cselekvő ember nagy problémája rendszerint nem az, hogy egy értékes és egy értéktelen tett között válogathat. Ekkor a döntés nagyon könnyű volna. A valóságban olyan tettek között kell válogatnia, amelyek más-más értékmérővel mérve egyformán értékesek. S az értékmérők maguk összmérhetetlenek. Megbízható külső irányítás nélkül, magunkra hagyva kell döntelnünk az élet és halál legsúlyosabb kérdéseiben. Micsoda szegénysége a nyelvnek, hogy ezt éppen szabadságnak nevezzük! Erre szokták mondani, hogy az ember predestinálva van, de a szabadságra.

Az emberi tettek csak akkor érthetők meg, ha egyszerre mindkét fenti szempontból nézzük őket. A sorsszerűség és a szabadság szempontjából egyaránt. Csak aki mindkét szempontot szeme előtt tartja érezheti át, értheti meg, miért nem lehet a cselekvő ember soha mentes a véték súlya alól.

Az ember nemcsak a természet, hanem a szellem világának is részese. A természetben lépései elő vannak írva. Szelleme azonban függetleníti magát és ítéletet tart a mult lépései felett.

Nagy tájékozatlanság kell azonban ahhoz, hogy az ember szellemi szabadságát az ártatlansággal azonosítsuk. A nagy természet tárgyai, a növények és az állatok ártatlanok, vagyis sem nem jók, sem nem rosszak, mert nekik semmi sem számítható be. Jó is, rossz is. Egyszóval sohasem ártatlan. Az ember az egyetlen lény a világon, ami ígérhet, és ígéreteket betarthat. Az egyetlen lény, amely felelősségre vonható. Az a végzete, hogy a fény és az árnyék egyszerre van adva számára. Csak aki képes a rosszra, lehet képes a jóra is.

De ha ez így van, ha a vétkesség a legemberibb tulajdonság, amely nem választható el az ember lényegét tevő szabadság fogalmától, akkor milyen jogcímen ítél egyik ember a másikat felett? Mi a felelősségrevonás erkölcsi alapja?

Mindenekelőtt az, hogy a külső felelősség jelképe alatt lényegileg mindig az önmagunk előtti felelősség lappang. A gyöngye ember, akit magával sodor a sors vihara, visszanéz tetteire. Úgy érzi, számadással tartozik embertársainak, akiknek élete az ő tetteitől függött; a világnak, amelynek sorsát az örökkévalóság egy szempillantásában befolyásolta. Akármilyen módját választja a számadásnak, akár revolvvert vesz a kezébe, s azt mondja: „vége a komédiának”; akár köteteket ír teli a védekezés szavaival: mindenképpen önmaga előtt felel. Ezt a felelősséget el lehet ideig-óráig kábítani, meg is lehet ölni; de kitérni előle nem lehet. Sokkal inkább bírálja tetteinknek, mint a Schiller által erre a polcra ültetett Világtörténelem, amely inkább az átlagember önmagáról írt hőskölteményének látszik.

S van még egy alapja a felelősségrevonásnak. A szabadság s ezzel a jó és a rossz lehetősége talán tényleg szükségszerűen hozzátartozik az ember fogalmához. De nem szükségszerű ennek túlzásbavitele. Ez a vétkesség leggyakoribb forrása.

Szabadságunk körének túlzott kiterjesztése ugyanis ember-társaink szabadságának körét ugyanilyen mértékben összeszorítja. Minél jobban szeretjük magunkat, annál kevesebb szeretetünk marad mások számára. Ez a *hatalom* igazi problémája.

Ennek egyetlen ellenszere van. S ez az, ha magunk felett is sikerül hatalomra szert tennünk, ami sokkal nehezebb dolog, mint sem első látásra gondolnók.

A hatalom betegségét csak önmagunkban győzhetjük le. Ehhez nem lemondásra, megbocsátásra, jóvátételre, meg nem történtté tevésre van szükség, hanem csak egy kicsi kis megértésre. S még csak az sem szükséges, hogy a vétket értsük meg. Csupán a vétkező embert kell megértenünk. Az ő külön, alanyi, végzetserű szempontjait és azt, hogy szabadsága épp úgy korlátozott, mint a mienk. Aki mindent megért, mindent megbocsát. És belátja, hogy csak az élhet, aki másokat is élni hagy.

Élni és élni hagyni! Tehát ide jutottunk vissza, a liberalizmus legalapvetőbb elvéhez. Milyen különös körforrása ez az életnek. A liberálizmus túlzásbavitele szükségképpen kollektívizmushoz vezetett, hiszen az érdekszövetségeknek teljesen szabad kezét adva, lehetővé tette a közösség uralkodó érdekeinek legtágabbkörű megszervezését. Az így megszülető kollektívizmus túlzásbavitele viszont ennek a kollektív világunk egyik legismertebb gondolkozóját a liberálizmus alaptanításához vezeti vissza.

Az elkövetkező korszak, amely az ítélet korszaka lesz, valamit mindenesetre tanulhat az elveknek ebből az örök körforgásából. S ez az, hogy a vétkesség és a felelősségrevonás jelentőségét nem szabad túlbecsülnie. Értékeink, nézőpontjaink örök áramlásban vannak. Aki ma vádlott, holnap vádló, sőt bíró lehet. S holnapután talán ismét vádlottá válik. A kor szelleme gyakran változik. S minden kornak könnyű ítéletet mondania az elmúlt korok tettei felett, hogy majd egykor maga is multtá halványulva, hasonló ítéletek tárgya legyen.

Éppen ezért a jelen nagy problémája nem a vétkesség, vagy a felelősség, hanem a *biztonság* kérdése. Ez nem azt jelenti, hogy nem lesz szükség bizonyos rendszabályokra. De ezeket ne az ítélkezés szelleme hassa át, hanem a megelőzés és az építésé. Mert ítéleteink bizonytalanok, befolyásoltak és tisztavirágéletűek. Tetteink épülete viszont örök és elmulthatatlan.

Szabó József.

Gockler Lajos: A nevelő-oktatás vezérkönyve. Bpest. 1943. Magy. Nev. Tud. Társ. kiadása. V.

A magyar pedagógiai irodalom éppen a jelen korban ért el a válaszütra, hogy vagy megmarad a régi metódikus és intellektualisztikus jelleg mellett, vagy szakít a merev formaságokkal és német, francia, angol, sőt orosz pedagógiai törekvések érvényesülése után hazánkban is érvényesíti a neveléslélektan követelményeit. A választás tehát abban áll, hogy vagy megmarad továbbra is közoktatásunkban központként a száraz tananyag, esetleg a nevelő személyiségeken át közelhozva a növendékekhez, vagy alkalmazzuk a tananyagot a nevelési központhoz, a növendék lelki és testi fejlődésmenetéhez.

Gockler Lajos is megérezte a pedagógiai gondolkodás tisztulását, amikor az egyoldalú herbartiánizmus mellett könyvében rámutat azokra az időszerű követelményekre, amelyek a herbarti

didaktikából kimaradtak. Mint Herbart-tanítvány (közvetítve *Rein* által a Herbart eszmekörét) szigorúan megmarad ugyan a herbarti intellektualisztikus törekvések mellett, valamint Herbart erkölcsi követeléseit figyelembevételénél, de kiegészítve, pótolva és korrigálva; azaz az időhöz mérten átfordítva a tekintetet, Herbart intellektualizmusa felől az erkölcsi nevelés oldalára.

Természetes, hogy a nevelő-oktatás tárgyalásánál az alap Herbart pedagógiája megfelelő kritikai bemutatásban. Kibővítése a herbarti nevelőoktatásnak a Haeckel által Gockler gondolatkörébe jutott fejlődésmélet pedagógiai érvényesítése, jóllehet ez még nem juttatja mindazt kifejezésre, amit a mai pedagógia a gyermek (növendék) központba állításával követel. A mai pedagógia nem csupán a növendék fiziológiai fejlődésmentét kívánja érvényesíteni a nevelésben, hanem főként e testi fejlődésmentben szintén történő lelkifejlődést és értelmi fejlődési fokozatokat.

Ugyancsak a múlt század pedagógiai gondolkozásából maradt ránk Gockler könyvében a világnézeti kérdések bő és alapos tárgyalása, mint minden komoly pedagógia alapkérdése. Természetes, hogy a nevelés tudománya nem függetlenítheti magát ezektől és nem zárkozhatik elefántesonttoronyba a jövő-menő világnézetek között, de Gockler a különböző világnézeti irányok végső következtetéseinek pedagógiai szempontból való érvényesítésével a kérdést már a múlt pedagógiai gondolkozással együtt kisebb helyre szoríthatta volna, csupán az új gondolatok nagyobb érvényesülése szempontjából. Mindenesetre nagyon érdekesen bővült a sor a *munka-elv* hozzáadásával.

A nevelőoktatás alapelveinek tárgyalási menetében az említett fejlődéstani, herbarti pszichológiai és didaktikai szempontok érvényesítése szépen áll előttünk, akár a növendék fiziológus haladási tendenciái szerint nézzük a kérdést, akár az oktatás külső, tehát a növendék testi-lelki fejlődésén kívül eső szerepét nézzük, mint tisztán kulturanyag átszármaztatását. Jóllehet az a pszichologizmus, amely Gockler könyvében Herbarttól veszi eredetét, valóban a herbarti elméleti pszichológia, jó lett volna a Herbart gyakorlati lélektanát is figyelembe venni, ahol nem „feltett sé mából“ (Imre L.: Meumann Ernő, Magyar Paed. 1915. évf. 616. lap), hanem Herbart gyakorlati tapasztalataiból lett volna levezethető a nevelés-oktatás neveléslelektna. Ezt Gockler megtehetette volna, hiszen Jénában közvetve ugyan, de mégis közelebbről sajtáíthatta el Herbart nevelői gondolkozását. Mindez azonban Gockler adatszerűségre való törekvésével magyarázható, mellyel igyekezett a Mester didaktikáját a már ismert formájában érvényesíteni.

Nagyon kárára van a kérdés ily alapos bemutatásának az, hogy a nevelő-oktatás jövő alakulása szempontjából csak halványan mutatta meg az utat úgy, amint az Binet-vel, s nálunk Éltes Mátyással, Nagy Lászlóval még az úttörésnél tartott.

Tantervmélete és a nevelés technikájáról szóló fejtegetései is szintén a bemutatott didaktikai alapelveken nyugosznak. Ez arra enged következtetni, hogy Gockler Lajos értékes munkájá-

val inkább a herbarti pedagógia adatszerű hű bemutatását tartotta szem előtt, mintsem hogy saját rendszerét igazolja a rendelkezésre álló anyaggal.

Érdekes kérdése volt a magyar pedagógiai gondolkozásnak szintén a régi és új pedagógiai törekvések összetalálkozásakor az *egyéni* (individualisztikus) és közösségi nevelés kérdése, amely Gockler könyvében már nem egyéniség-személyiség viszonyulásának kérdésében áll előttünk, hanem inkább az egyéni intellektualizmus helyett a *kollektív intellektualizmus* kérdésében. Azt jelenti ez, hogy míg a pedagógiának az a törekvése, amelyet intellektualizmus néven ismerünk s nálunk főként Schneller egyéniség-személyiség nevelésében jutott közismertté, most a kollektív intellektualizmus, vagyis a nevelendők nagyobb egységeire, tehát nem szeparált egyesekre vonatkozó törekvéssé szélesedett ki.

Gockler Lajosnak nagyon hálás lehet a magyar pedagógiai irodalom, hogy a nevelő-oktatás kérdését ily adatszerűen, pontosan mutatja be. Csupán azt kell sajnálatosnak tekintenünk, hogy nem állott elő akkor ezzel a kérdéssel, ezzel az anyaggal, amikor annak a maga adatszerűségével lett volna nagy és központi jelentősége.

Deák Gábor.